

Lektio

Hannu Rantala

Yhteisöjen rajapinnat merkityksellisen sosiaalisen tapahtumisen alueena

Väitöskirjani *Liittyä ja irtautua – tutkimus uskonnollisen yhteisöllisyyden rajapinnoista* käsittelee sosiaalisuuden toteutumista, tilanteita ja alueita, joissa yksilö ja yhteisö kohtaavat. Väitöskirja käsittelee yhteisöjen muodostumista ja irtautumista kirkon rajapinnalta sekä yksilöiden liittymistä yhteisöihin ja irtautumista kirkosta. Tieteen ensimmäinen tehtävä on tutkia, mitä todellisuus on. Itseäni on vienyt eteenpäin vastauksen etsiminen kysymykseen, mitä tapahtuu, kun ihmiset kohtaavat tai eroavat. Väitöskirjatutkimukseni edetessä minulle yhä tärkeämmäksi tuli myös tieteen kolmas tehtävä, eli tutkimuksen tulosten yhteiskunnallinen merkitys ja se, mitä tutkimus tuo mukanaan yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tähän palaan tekstini loppupuolella.

Väitöskirjani otsikossa esiintyvät käsitteet liittyminen ja irtautuminen eivät tutkimuksessani tarkoita satunnaista ihmisjoukon kokoontumista. Täl-

laisesta tilanteesta on kyse esimerkiksi silloin, kun olemme kokoontuneet yliopiston luentosaliin kuulemaan julkista *lectio praecursoria* -esitelmää. Tällaista Ferdinand Tönniesin (2001) kuvaamaa *yhteiskuntaelämää* elämme ja koemme jatkuvasti. Väitöskirjassani tutkin *yhteisöä*, eli ihmisten muodostamaa intersubjektiviivista kokonaisuutta, jossa osallistujat kokevat olevansa osa yhtä yhteisöllistä tahtoa ja pyrkivät kollektiivisesti yhteiseen päämäärään. Kun yhteisö on olemassa intersubjektiviivisesti, tarkoitan jotain sellaista, mikä on olemassa siksi, että kaikki ymmärtävät sen olevan olemassa kaikille. Tämä intersubjektiviivinen ihmisten yhdessä ymmärtämä ja kokema yhteisöllisyys on sitä, mitä kutsun tutkimuksessani *sosiaalisuudeksi*.

Yhteisö on olemassa ja sen yhteisöllisyys toteutuu ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa. Kieli on yhteisön jäsenen keskinäisen vuorovaikutuksen ja ymmärtämisen tapahtuma. Sosiaalisuus tapahtuu kielen alueella, ja sosiologia voi tutkia sosiaalisuutta kieltä tutkimalla. Tutkimuksessani puhun yhteisöstä ja yhteisöllisyydestä yksilölle *imaginaarisena* asiana. Tällä viitataan yksilön ajattelun ja mielen tunnistamisen rekisteriin, jonka avulla ymmärrämme ja tunnistamme maailmaa ympärillämme ja itseämme siinä. Yhteisön kielen ja diskurssin omaksuminen on yksilölle

yhteisön imaginaarista kohtaamista. Kun omaksumme yhteisön käyttämän kielen ja sen merkitykset, meillä on edellytykset liittyä osaksi yhteisön sosiaalisuutta. Tämän vuoksi väitöskirjatutkimuksessani käsittelem haastateltujen käyttämää kieltä sekä sen sanastoa ja merkityksiä.

Haastattelin tutkimuksessani 20:tä henkilöä, jotka toimivat kolmessa yhteisössä, mutta haastatellut eivät välttämättä olleet yhteisöjensä jäseniä. Yhteisön jäsenyydellä tarkoitan virallista yhteisön sääntöjen mukaan hyväksytyä jäsenyyttä. Tutkimuksen kohteena oli kolme yhteisöä, jotka olivat muodostuneet kirkon uskonnollisen monopoliaseman murtumisen aikana. Yhteisöt olivat Markus-yhteisö (nyk. Pyhän Markuksen luterilainen seurakunta) Helsingissä, Satamaseurakunta Jyväskylässä sekä Uuden toivon seurakuntien uskonnollisen yhdyskunnan (entinen Nokia Missio Church) Toivon portti -seurakunta Tampereella. Osa haastatteluaineistoani olivat haastateltujen kertomukset uskonnosta heidän eri elämänavaiheissaan. Tällaisen aineiston luotettavuutta voi heikentää haastateltavien haastatteluhetken yhteisöllinen uskonnollisuus. Uskonnolliseen yhteisöön liittyminen merkitsee yhteisön käyttämän kielen ja sanaston omaksumista. James A. Beckford (1978) osoitti, että uskon-

nollinen yhteisö tarjoaa jäsenilleen yhteisen paradigman uskonnollisesta kääntymisestä. Tutkimukseni metodina purin haastateltujen narratiiveja yhteisöllisesti hyväksytyistä kääntymisen kertomuksista. Haastattelut kertoivat, miten moninaisten uskonnollisten liittymisten ja irtautumisten kautta identiteetin rakentumisen polut olivat kulkeneet. Tutkimustuloksen yleistämistä voi vääristää se, että haastattelut olivat uskonnollisesti aktiivisia henkilöitä. Teoriaan pohjautuen oletan tutkimukseni tulosten liittyvän laajempaan yhteiskunnalliseen ilmiöön. Uskonnollisuuden ilmeneminen moninaisina yhteisöllisyyden muotoina haastateltujen narratiiveissa nähdäkseni ilmentää Teemu Tairan (2006) kuvaamaa nyky-yhteiskunnan *notkean uskonnon* ilmiötä. Teemu Taira toteaa, että uskonto on kulttuurinen resurssi, joka voidaan ottaa käyttöön erilaisin ja eritasoisin tavoin. Uskonto ja uskonnollisuus ei rajaudu enää uskonnollisen yhteisön sisälle. Tämän uskonnollisen moninaisuuden vuoksi näen, että uskonnollisesta yhteisöstä irtautumiselle tulee antaa positiivinen merkitys sen sijaan, että se kirjautuisi yhteisön ja yksilön epäonnistumiseksi.

Tarkastelussani yhteisön *rajapinta* on keskeinen käsite. Sosiologiassa raja on sosiaalisten ryhmien eroa ja erottautumista toisistaan selittävä käsite (Lamont

& Molnár 2002). Se muovautuu yhä uudelleen sosiologisessa keskustelussa, jossa viimeisimmin on argumentoitu rajojen huokoisuuden ja läpäisevyyden puolesta (ks. esim. Bennett 1999; Williams J. & Copes 2005; Williams M. 2007; Gershon 2019; Walker & Fitzgerald 2021). Väitöskirjatutkimukseni käytän rajan käsitteen sijaan rajapinnan käsitettä. Tätä ratkaisua perustelen sillä, että raja käsitteenä kuvaa yksilöteistä muutoskohtaa. Se ilmentää symbolista ja sosiaalista yhteisöllisen tilan muutosta olemattomassa ajassa. Tutkimuksessani lähdin rajapinnan määrittelyssä yhteisön ja yksilön toimijuudesta, joka tapahtuu ajassa ja tilassa. Tätä toimijuutta ei voi kuvata yksilöteisellä rajan käsitteellä. Rajapinta on monimuuttujainen alue, jossa yhteisö ja yksilöt kohtaavat ja joka muokkaantuu epälineaarisella ja kompleksisella tavalla. Rajapintojen tutkimista lähestyin kahdesta suunnasta: tarkastelin ensinnäkin haastatteluaineiston kautta yksilöiden elämänhistoriaa ja kokemuksia rajapinnoista sekä toiseksi arkistolähteiden kautta yhteisöjen syntyhistoriaa. Yhteisöjen syntyhistoria antoi kuvan rajapintojen rakentumisesta, ja yksilöiden kokemukset ilmensivät rajapinnan merkitystä sosiaaliselle kohtaamiselle.

Rajapinta, niin kuin sen edellä kuvataan, ei löydy todellisuudesta sellaise-

naan. Se on analyttinen käsite. Yhtä lailla analyttisiä käsitteitä ovat sosiologian peruskäsitteet raja tai sosiaalisuus. Niitä ei voi löytää sellaisenaan, mutta ne voidaan tunnistaa tapahtumina, tiloina ja kokemuksina. Yhteisön rajapinta on olemassa imaginaarisesti. Tehtäväni tutkijana oli selvittää, mitä tapahtuu todella rajapinnaksi määrittelemälläni monimuuttujaisella alueella.

Löysin tutkimusaineistostani viisi rajapinnan muuttujaa: yhteisön muodostumisen tavat (skisma, innovaatio), uskonnollisen kääntymisen polut (jotka olivat samantyyllisiä kaikissa yhteisöissä), yhteisön käyttämä kieli ja diskurssi, johtajuuden ilmenemisen tavat sekä yhteisössä toimijoiden aktivointi tekemiseen. Jokainen viidestä muuttujasta muovasi yksilön ja yhteisön kohtaamisen tilaa ja kokemuksia, eli rajapintoja. Muuttajat antoivat myös viitteitä siihen, että rajapinnat olivat sosiaalisesti kerrostuneita esimerkiksi sukupuolen tai yhteisöllisen tehtävän mukaan. Lisäksi löysin rajapinnan havainnoinnin kautta yhteisöllisen *me-hetken* sekä kaikkien tutkittujen yhteisöjen lähdeaineistosta konstruoitavat yhteisöjen *alkukertomukset*. Me-hetkellä tarkoitin elettyä yhteisymmärryksen kokemusta, jossa oma kokeva minä refleктоitui toisiin ja heidän kokemuksensa refleктоituvat minuun. Tämä sosiaalisuuden jaettu

kokemus tapahtui yhteisön rajapinnalla ja sitoutti yksilön yhteisöön. Myytti-set yhteisön alkukertomukset olivat erityisiä merkityksiä sisältäviä tarinoita yhteisön synnystä. Alkukertomus ei ollut kuvaus menneestä tapahtumasta. Se oli koko ajan elävä kertomus, joka perusteli yhteisön olemassaoloa ja johon haastatellut myös heijastivat omaa narratiiviaan.

Tieteen kolmantena tehtävänä on yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistuminen. Väitöskirjatutkimukseni taustalla ovat uskonnollisen yhteisöllisyyden muutokset jälkimodernissa suomalaisessa yhteiskunnassa. Tilastoissa muutos ilmenee kirkosta eroamisen ja uusien uskonnollisten yhteisöjen muodostumisen määrissä. Vuodesta 2005 lähtien on kirkosta eronnut vuosittain yli 50 000 kirkon jäsentä. Uskonnollisten yhdyskuntien määrä on kasvanut tasaisesti koko 2000-luvun. Vuonna 2005 itsenäisiä rekisteröityjä uskonnollisia yhdyskuntia oli 61 ja vuoden 2019 lopussa 145 (Sohlborg & Ketola 2020). Osa uskonnollisista yhteisöistä ei rekisteröidy uskonnolliseksi yhdyskunniksi vaan niiden toiminnan muotoina voivat olla rekisteröidyt tai rekisteröimättömät yhdistykset.

Tutkimukseni aineiston perusteella puhe uskonnollisen monimuotoisuuden lisääntymisestä on samalla puhetta Suomen evankelis-luterilaisen kirkon

uskonnollisen yhteisöllisyyden *pirstaloitumisesta*. Tarkoitan pirstaloitumisella sitä, että yhteiskunnassa ei ole oletusarvoista uskontoa tai uskonnollisuutta. Kirkosta ei välttämättä erota, mutta kirkon ulospäin suuntautuvalla rajapinnalla voidaan liikkua ja irtautua yhä kauemmas kirkon yhteisöstä. Koska rajapinnat lomittuvat, uskonnollisen yhteisön jäsen voi toimia erilaisissa hengellisissä tai henkisissä liikkeissä. Jossain vaiheessa hän voi myös erota uskonnollisesta yhteisöstään. Rajapintojen reunoilla tapahtuu samalla uudenlaista yhteisöllistä muodostumista, kun samoin ajattelevat irtautumassa olevat ihmiset kohtaavat ja verkostoituvat.

Uskonnollisten yhteisöjen jäsenyyden väheneminen on maallistumisen eli sekularisaation ilmiö. Se ei kuitenkaan tarkoita suoraan vastaavaa uskonnottomuuden kasvua. Uskonnollisista yhteisöistä irtautuminen näyttäytyy tämän tutkimuksen tulosten perusteella yksilöiden mahdollisuutena toteuttaa itsenäisesti kiinnostustaan hengellisiin ja henkisiin asioihin. Yksi uskonnollinen yleisratkaisu ei enää ole enemmistölle tai edes suurelle osalle sopiva. Uskonnollinen etsiminen on nyt ja tulevaisuudessa osa yksilöiden identiteettiä. Notkea uskonto ja moninainen uskonnollinen kokemus heijastuvat ihmisten elämän vaiheisiin ja elämän yhteisöllisyyksiin.

Kirkon eli uskonnollisen monopolin näkökulmasta ”kaikki huojuu”. Viimeisimmässä Kirkon tutkimuskeskuksen tekemässä nelivuotiskatsauksessa Kimmo Ketola (2020) toteaa seuraavasti: ”Kirkossa ei ole Suomessa vielä kyetty kehittämään kristillistä uskontoteologiaa niin, että se kykenisi vastaamaan uskotavalla tavalla uskontojen kohtaamisen ja kulttuurisen moninaistumisen haasteisiin.” Näen, että kirkon näkökulma on keskittynyt viimeisten 50 vuoden ajan vahvasti kirkosta eroamiseen, ja keskeistä on ollut, miten moni päätyy eroamaan kirkosta. Tutkimukseni johtopäätöksenä näen, että tällainen tarkastelu tuo esille irtautumisen viime vaiheen ilmiön ja jättää huomiotta irtautumisen rajapinnalla tätä ennen tapahtuneen liikkeen pois kirkon yhteisöstä ja jäsenyydestä. Tutkimukseni haastatteluaineistosta on pääteltävissä, että kirkosta irtautumisen ulospäin viettävällä rajapinnalla on koko ajan ihmisiä, jotka kokevat uskonnollisen moninaisuuden sellaiseksi ympäristöksi, joka paremmin vastaa heidän tarpeeseensa rakentaa omaa uskonnollista tai henkistä identiteettiään. Tutkimukseni tuloksena jään kysymään, olisiko kirkon kiinnostuksen kohteen kiinnittävä irtautumisen rajapinnalla olevien ihmisten uskonnollisen identiteetin rakentumisen tukemiseen, enemmän kuin pois lähtevien laskemiseen.

Uskonnollisesta yhteisöstä irtautumisessa on kyse myös yksilön turvallisuudesta. Väitöskirjatutkimuksessani tämä tuli esille kohdatessani haastattelujeni kanssa muistot ja takaumat Nokia mission johtajan seksuaalirikoksesta ja sen seurauksista yhteisöön. Yksittäisenä tapahtumana tämä ei ollut alun perin tutkimukseni erityisenä kohteena. Tutkimuksen kuluessa kävi kuitenkin ilmi, että tapahtuneella oli merkittävä vaikutus yhteisön rajapintaan, ja tämä vaikutus saattoi vaarantaa yhteisössä toimineiden uskonnollisen identiteetin. Haastattelut kuvasivat tapahtumaa esimerkiksi ilmauksilla ”räjähdys” ja ”maailman romahtaminen”.

Haastattelututkimuksessa ei ole tavatonta vaan on jopa tyypillistä, että haastateltava eläytyy ja kokee uudeleen menneisiin tapahtumiin liittyneitä tunteita. Tämän tutkimuksen aikana oli hetkiä, jolloin jouduin arvioimaan omaa toimintaani haastattelijana. Pohdin, miten tarkoituksenmukaista minun oli palauttaa yhteisön jäsenille uudestaan mieleen tuskallisia muistoja yhteisön johtajuuden murentumisesta ja oman uskonnollisen identiteetin hajoamisen uhasta. Tutkimushaastattelu ei ole terapiaa tai uskonnollista sielunhoitoa, mutta se voi olla haastateltavalle kokemus tulla kuuluksi. Eräs haastateltu totesikin: ”kerran joku jaksoi kuunnella”.

Nokialla 1980-luvulla tapahtunut karismaattinen uskonnollinen liikehdintä muodosti pohjan julkisuutta saaneelle Nokia mission uskonnolliselle yhteisölle. Yhteisö on esimerkki kirkon rajapinnalla muodostuneesta liikkeestä, joka skisman seurauksena irtautui kirkosta ja muodosti itsenäisen uskonnollisen yhdyskunnan vuonna 2008. Yhteisö koki kriisin yhteisön johtajan pastori Markku Koiviston seksuaalirikoksen paljastuttua vuonna 2011. Nokia Missio Churchin Tampereen-seurakunnasta erosi vuonna 2012 jäsenistä 22 prosenttia. Nokia Mission Churchin uskonnollisen yhteisön jäsenmäärä oli pieni verrattuna Nokia mission tilaisuuksissa käyneiden ja siellä toimineiden myötäsukaisten ihmisten määrään. Johtajan seksuaalirikoksen paljastumisella oli suuri vaikutus Nokia mission tilaisuuksissa käyneille muutamalle tuhannelle myötäsukaisesti yhteisöön suhtautuneelle ja yhteisöllisellä rajapinnalla toimineelle ihmiselle. Rajapinnan alue, jolla he olivat kohdanneet Nokia mission uskonnollisen yhteisön, mureni nopeasti ja kutistui.

Tapahtumien tultua julki yhteisön johto pyrki järjestämään yhteisöön jääneille henkistä ja psyykkistä tukea. Tutkimukseni johtopäätöksenä näen, että uskonnollisen yhdyskunnan johdon vastuu yhteisön turvallisuudesta on merkit-

tävästi suurempi kuin maallisen yhteisön. Uskonnollisessa yhteisössä kyse on yksilön emotionaalisesta, kognitiivisesta ja sosiaalisesta turvallisuudesta. Jälkimodernissa yhteiskunnassa yhteisön johdon vastuu korostuu, koska yksilöiden arvovalinnat ja identiteetin rakentaminen tapahtuvat ainakin osin irrallaan perinteestä ja turvallisuutta luovista sosiaalisista rakenteista.

Suomalaisessa yhteiskunnassa ei uskonnollisen yhteisön johdon moraalinen romahtaminen tai jopa rikollinen toiminta ole ollut tuntematonta. Nokia mission historia ei tässä suhteessa ole ainutlaatuisia. Yksilön identiteetin turvallisuuden lisäämiseksi uskonnollisissa yhteisöissä tulisi laatia suunnitelma, miten uskonnollista yhteisöä koskevan kriisin sattuessa yhteisössä toimineiden psyykkinen tuki järjestetään. Jokaisen yhteisön tulisi myös esittää, miten yhteisö varmistaa yhteisöistä irtautuville turvallisen tavan irtautua.

Edellä nostin esille tieteen ensimmäisen ja kolmannen tehtävän. Tieteen toinen tehtävä on avoin ja kriittinen keskustelu, joka on mahdollista julkisuudessa ja julkaisujen kautta. Uskon, että työni tuo esille keskusteluun uuden näkökulman yhteisöllisen kohtaamisen ja irtautumisen dynamiikasta. Yhteisöjen ja yksilön vuorovaikutuksen tutkiminen auttaa ymmärtämään syvällisemmin

jälkmodernin yhteiskunnan moninaista sosiaalista tapahtumista.

Teksti perustuu TT **Hannu Rantalan** väitöskirjasta *Liittyä ja irtautua – Tutkimus uskonnollisen yhteisöllisyyden rajapinnoista* laadittuun lektioon, joka esitettiin väitöstilaisuudessa 3.9.2022 Helsingin yliopistossa.

LÄHTEET

Beckford, James A. (1978) Accounting for conversion. *The British Journal of Sociology* 29(2), 249–262.

Bennett, Andy (1999) Subcultures or neo-tribes? Rethinking the relationship between youth, style and musical taste. *Sociology* 33(3), 599–617.

Gershon, Ilana (2019) Porous social orders. *American Ethnologist* 46(4), 404–416.

Ketola, Kimmo (2020) Uskonnolliset identiteetit ja uskomusmaailma moninaistuvat. Teoksessa Hanna Salomäki, Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg (toim.) *Uskonto arjessa ja juhlassa: Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2016–2019*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 134. Vaasa: Kirkon tutkimuskeskus, 67–89.

Lamont, Michèle & Molnár, Virág (2002) The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology* 28(1), 167–195.

Sohlberg, Jussi & Ketola, Kimmo (2020) Uskonnolliset yhteisöt Suomessa. Teoksessa Hanna Salomäki, Maarit Hytönen, Kimmo Ketola, Veli-Matti Salminen & Jussi Sohlberg (toim.) *Uskonto arjessa ja juhlassa: Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2016–2019*. Kirkon tutkimuskeskuksen julkaisuja 134. Vaasa: Kirkon tutkimuskeskus, 45–66.

Taira, Teemu (2006) *Notkea uskonto*. Turku: Eetos.

Tönnies, Ferdinand (2001) *Community and Civil Society: Gemeinschaft und Gesellschaft by Ferdinand Tönnies first published in German in Leipzig 1887*. Toim. Jose Harris. Käänt. Jose Harris & Margaret Hollis. Cambridge: Cambridge University Press.

Walker, Jonathan & Fitzgerald, Scott T. (2021) “Man looks at the outward appearance, God looks at the heart”: Inclusion and identity in a high boundary religion. *Symbolic Interaction* 41(5), 123–145.

Williams, J. Patrick & Copes, Heith (2005) “How edge are you?”: Constructing authentic identities and subcultural boundaries in a straightedge internet forum. *Symbolic Interaction* 28(1), 67–89.

Williams, Michele (2007) Building genuine trust through interpersonal emotion management: A threat regulation model of trust and collaboration across boundaries. *Academy of Management Review* 32(2), 595–621.